

Васа Казимировић
ЦРНА РУКА

Уредник
Зоран Колунџија

На њредњој корици:
Печат тајне организације „Уједињење или смрт”

На задњој корици:
Завереници из 1903. године

Васа Казимировић

ЦРНА РУКА

*Личности и догађаји у Србији
од њревраћа 1903.
до Солунској њроцеса
1917. њодине*

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
-----------------	---

Део први ПРЕВРАТ

Глава прва УБИСТВО ПОСЛЕДЊЕГ ОБРЕНОВИЋА	
1. Праскозорје 29. маја 1903. године	13
2. Преврат у очима савременика и штампе	25

Глава друга КРАЉ АЛЕКСАНДАР И КРАЉИЦА ДРАГА	
1. Чињеница и неосноване тврдње о краљевском њару	33
2. Владавина краља Александра од женидбе до њревата	53

Глава трећа ЗАВЕРА И ЗАВЕРЕНИЦИ	
1. „Духовне вође“ завере	67
2. Првобитни циљ завере — одстрањење краљице Драге с двора	76
3. Улога Ђорђа Генчића у завери	86
4. Понуда Петра Карађорђевића Бечу	93
5. Гледања на њреват и људе који су га извели	99

Глава четврта ДВОР И ВЛАДА У ВРЕМЕ ЗАВЕРЕ	
1. Прва сазнања о завери	109
2. Иницирање доставе и дојава о завери	113

Део други НОВА ЕРА

Глава пета КРАЉЕВАЊЕ ПЕТРА КАРАЂОРЂЕВИЋА	
1. Режим у Србији после њревата	127
2. Избор Петра Карађорђевића за краља	136

3. Казивања о краљу Петру	141
4. Краљ Петар између Русије и Аустрије	145
5. Троструки ланац завереника на двору	150
6. Три њославе краља Петра	156
7. Дворска камарила	162

Глава шеста

ГОДИНЕ НЕМИРА И НЕСПОКОЈСТВА

1. Србија у туђем и у свом оілегалу	171
2. „Партизанство“ у Србији њосле ѡпревата	177
3. Завера у нишком ѡарнизону	188
4. Оіозициона штаѡа на удару завереника	197
5. Антизаверенички ѡокрет и „крајѡјевачка афера“	211
6. Убиство вође антизавереничкоі ѡокрета	221

Глава седма

ЗАВЕРЕНИЧКО ПИТАЊЕ

1. Сукоби у официрском кору	229
2. Случај војводе Живојина Мишића	233
3. Пензионисане ѡавних завереника	240
4. Народна скуѡитина о стању у војсци	251
5. Иницијативе за сврѡуће краља Петра с ѡрестола	257
6. Покушај васѡоставе Команде активне војске	261

Глава осма

ЗАВЕРЕНИЦИ И КАРАЂОРЂЕВИЋИ

1. Незадовољство краљем Петром	273
2. Завереници и ѡринци Ђорђе	285
3. Принц Ђорђе ѡре и ѡосле абдикације	301

Део трећи ЦРНА РУКА

Глава девета

ТАЈНО УДРУЖЕЊЕ „УЈЕДИЊЕЊЕ ИЛИ СМРТ“

1. Политичка оріанизација официра	317
2. Престолонаследник Александар, Бела и Црна рука	327
3. Црна рука — оснивање и оснивачи	339
4. Четничка акција и црнорукци	355
5. Друштво „Срѡско јединство“ и сазнања Беча о Црној руци	366
6. Црна рука и ѡени циљеви	373
7. Црна рука и двор	380
8. Проірам Црне руке у оілегалу „Пијемонта“	390

Глава десета

СРБИЈА У ВРЕМЕ ОСНИВАЊА ЦРНЕ РУКЕ

1. Кад је и со била реткост	403
2. Зајоворници и „уірозитељи“ ѡарламентаризма	410

3. Политичке странке и струје	439
4. Новине и новинари	465

Глава једанаеста

ЦРНА РУКА У 1912. И 1913. ГОДИНИ

1. Србија пре рат с Турском	511
2. Црна рука и савез с Буџарском	518
3. Црноруки у балканским ратовима	527
4. Батинање и убијање војника пре Народном скупштини	538
5. Завере против Николе Пашића	547

Глава дванаеста

СУКОБ ЦРНЕ РУКЕ И ВЛАДЕ У ПРОЛЕЋЕ 1914.

1. Формирање антирадикалској блока	563
2. Расире око управе у Старој Србији и Македонији	568
3. Сир војних и цивилних власти око протоколарној ирвенства	575
4. Официрска задруја и финансирање Црне руке	588
5. Покушај војној удара	594

Глава тринаеста

ЦРНА РУКА, ВЛАДА И КРУНА У 1914-1915. ГОДИНИ

1. Незванац у српској Врховној команди	603
2. Влада Србије и сејаратни мир	621
3. Питање сејаратној мира пре Колубарску битку	636
4. Прави и наводни кривци за иораз Србије 1915.	652

Глава четрнаеста

ТРИ ФРОНТА НА КРФУ

1. Рејент Александар иротив Црне руке и радикала	669
2. Покушај измирења Црне руке и рејента Александра	677
3. Планови за извршење дворској удара	681

Глава петнаеста

КРАЈ ЦРНЕ РУКЕ

1. Страх од иреврата на Крфу	705
2. Хайшење Ајиса и других ирвака Црне руке	711
3. Савез двора и радикала иротив Црне руке	719
4. Солунски ироцес и Аустро-Ујарска	727
5. Осуда на смрт вође Црне руке и њено тумачење	754

Прилог

ОБНОВА СОЛУНСКОГ ПРОЦЕСА У БЕОГРАДУ 1953. ГОДИНЕ

783	
АЗБУЧНИК ИМЕНА	791

ПРЕДГОВОР

Време од преврата 1903. године па до Солунског процеса 1917. које је обележено многим крупним догађајима, поред осталог и жестоких унутрашњо-политичким сукобима, главни је предмет казивања ове књиге. Оно и људи који су у њему деловали — припадници краљевског дома, државници, политичари, црквени великодостојници, официри, новинари и други.

Тежиште у књизи стављено је на казивање о тајном официрском удружењу „Уједињење или смрт“, названом Црна рука, основаном од непосредних извршилаца убиства Краља Александра и краљице Драге Обреновић, и које је од једних окарактерисано као патриотска а од других као превратничко-терористичка организација. Посебна пажња, при том, посвећена је настојањима првака овог удружења да постану одлучујући фактор у земљи да, поред другог, збаце с престола краља Петра Карађорђевића и његову династију.

Основу књиге чини архивска грађа из страних и домаћих архива. Из домаћих архива коришћена је и она грађа, која је, из разних разлога, па и политичких, сврстана у суспектну, као и грађа преко које су историографија и публицистика, такође из разних разлога, углавном прешле као да она и не постоји. То, поред осталог, важи за необјављене дневнике и забелешке личности које су биле у прилици да сазнају за многе тајне, које за свог живота нису смеле или нису могле да обелодане.

Осим архивске грађе, и релевантне домаће и стране литературе (и оне која је нашој широј јавности мало позната), као важан извор информација аутору су послужили и записници са заседања Народне скупштине, који представљају праву ризницу података о приликама у Србији – и за време владавине Обреновића и за време владавине Карађорђевића.

Важан извор обавештења аутору је била и штампа, она иза које су стајале политичке партије, Црна рука или пак двор, али и она која се називала независном, а у ствари била у служби противника новог стања у Србији насталог после преврата од 29. маја 1903. године, па и у служби иностранства. Многи значајан податак писац је нашао и у такозваној тржишној штампи, „марјаш-штампи“, која је задавала велике главобоље свим структурама ондашњег друштва у Краљевини Србији.

Београд, 10. мај 1997.

Васа КАЗИМИРОВИЋ

Р.С. Писац сматра за пријатну обавезу да захвали свима онима који су му помогли при истраживању архивске грађе и одбиру литературе – Ненаду Урићу, сараднику Историјског института Српске академије наука, Зорану Живковићу, сараднику Архива САНУ, суйружницима Марковић, Николи и Даници, из Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду, Миши Рамићу, начелнику Народне библиотеке у Београду, Љуби Бранковићу, сараднику Народне библиотеке у Београду, Оливери Стефановић и Рашку Ђоновићу из Рукописног одељења Народне библиотеке у Београду, Вери Филиповић из Архива Србије.

Део први

ПРЕВРАТ

УБИСТВО ПОСЛЕДЊЕГ ОБРЕНОВИЋА

1. Праскозорје 29. маја 1903. године

У праскозорје 29. маја/11. јуна 1903. године, у три сата и педесет минута, куршуми испаљени из непосредне близине окончали су живот краља Александра и краљице Драге Обреновић.

Краљевски пар убијен је у конаку, здању крај новог двора, које је из Србије протерани кнез Александар Карађорђевић купио 1842. године од Стојана Симића, својевремено најбогатијег човека у земљи.¹ То здање, гавански саграђено за своје прилике било је деценијама „гнездо свих политичких обрта у Србији“.² И, после изгона кнеза Александра Карађорђевића из српске државе, стално пребивалиште владара из династије Обреновић. Нови двор, и за време краља Александра и за време краља Милана, служио је само за свечаности и забаве. Први страни гост који је у њему дочекан, био је престолонаследник Аустрије, син цара Франца Јозефа, Рудолф, са својом супругом Стефанијом.³ Игром случаја, свакако, убиство краља Александра и краљице

1. Сремац пореклом, Стојан Симић је прешао у Србију 1806. године и једно време, од 1820. године, био у служби кнеза Милоша. Зато што је пришао Милошевим противницима (уставобранитељима) морао је пребећи у Румунију. Ту се прочуо као трговац сољу и ту је стекао велики иметак. Види и: Иван М. Здравковић, Кућа Стојана Симића - Симићево здање, Годишњак Музеја града Београда, I, Београд 1954, 207.

2. „Штампа“, Београд, 25. 11. 1907.

3. Пријатељ краља Милана, престолонаследник Рудолф је посетио Београд у пролеће 1884. године, на повратку с пута у Цариград и Софију. Рођен 21. 8. 1858. године, Рудолф је изгубио живот 30. 1. 1889. под ни до данас нерасветљеним околностима. Према званичној верзији, он је у дворцу Мајерлингу у Доњој Аустрији извршио самоубиство, пошто је претходно убио своју љубавницу баронесу Марију Вечеру. Види и: Brigitte Hamann, Kronprinz Rudolf, Беч 1979, 84-87.

Краљ Александар Обреновић

Драге догодило се на исти дан о којем је, 1868. године у Кошутњаку убијен кнез Михаило Обреновић, син кнеза Милоша. Као у Михаилово, тако и у Александрово уклањање из живота имала је умешане своје прсте династија Карађорђевић... То српском народу није било непознато. Он је и у једном и у другом убиству хтео да види „одмазду Радовањског луга...“⁴

Смрћу краља Александра угасила се династија Обреновић, чији је родоначелник био кнез Милош, утемељивач монархије у Србији опште.⁵ Мада је с краљем Александром изумрла лоза Обреновића, он ипак није био и последњи Обреновић. Последњи Обреновић, истина непризнат, треба да је био ванбрачни син краља Милана и Артемизе Христић, Ђорђе Христић.

Према мишљењу више писаца, домаћих и страних, са краљем Александром треба да се догодило управо оно што је својевремено прорекао један сељак из Кремне у Ужичком округу, по имену Матија. Тај сељак је, наводно, „предосетио“ и погибију кнеза Михаила. „Кнез Михаило гине“, рекао је тај Матија, „а њега ће наследити један његов рођак који ће у Србији многа зла починити... Тај ће имати сина јединца „и тај јединац син биће још горе среће но што му је и отац био. Неће имати од срца порода и умреће млад, врло млад, неће напунити ни педесет година, и с њиме ће се угасити његова свећа...“⁶

Први странац у Београду који је сазнао за убиство краља Александра и краљице Драге Обреновић био је посланик Аустро-Угарске у Београду, Константин Думба. Било је то тачно у четири сата ујутру 29. маја 1903. године. А нешто пре пет сати, у пратњи војног аташеа Аустро-Угарске, мајора Помианковског, он је успео да се пробије кроз кордон војске око двора, а затим стигне до пуковника Александра Машина, под чијом је командом преврат и извршен.

Као да је обавио какву генералштабну игру, а не извршио преврат, пуковник Машин је био „мртав-хладан“.

„Сталоженост и мирно држање Машина ми је импоновало“, каже аустроугарски посланик у својим сећањима. „На беспрекорном

4. Душан С. Николајевић, Краљ Милан и Тимочка буна, Београд 1927, 45.

5. Кнезу Милошу је признато кнежевско достојанство хатишерифом од 3. 8. 1830. године (и посебним бератом) и он је владао до 1839. године, а затим од 1858. до своје смрти 1860. године.

6. Андре Баре, Мајска револуција у Србији, 97-98. Види, посебно: Др Радован Казимировић, Чарање, гатање и прорицање у нашем народу, Београд 1940 (Кремјанско пророчанство)

француском језику прво се извинио што не може са мном да разговара у салону за пријеме, јер се он и његови пријатељи управо договарају о образовању владе. Али ми може гарантовати да су они апсолутни господари ситуације. Престоница је прихватила нови ред ствари, нигде се не пуца, нема нигде више проливања ни капи крви. Ја могу слободно ненаоружан да идем кроз Београд а да ме нико ни прстом не дирне...“⁷

С дозволом пуковика Машина, аустро-угарски посланик одмах је успоставио шифровану телеграфску везу са конзулима у Србији, и од њих добио обавештење да су сви гарнизони у унутрашњости земље прихватили ново стање и да свуда владају беспрекоран ред и мир.

Ред и мир владали су и у Београду, баш како је рекао пуковник Машин. Али су престоницом зато кружиле најфантастичније приче о начину на који су били убијени краљ и краљица...

Краљ Александар и краљица Драга били су убијени на изразито свиреп начин. Смртоносне хиџе испалили су на њих капетан Михаило Ристић, поручник Велимир Вемић и капетан Илија Радивојевић-Чича, који ће 1911. године, кад буде основана тајна организација Уједињење или смрт, позната под називом Црна рука, постати председник њене Врховне централне управе.

Кад се краљица Драга нашла на нишану официрских револвера, она је већ била рањена. На њу је пуцао поручник Љуба Костић, командир чете Краљеве гарде. У договорени час он је стигао пред двор, пред жандармеријску капију. Стражара на капији вешто је приволео да капију отвори, и када је потом са својом четом умарширао у двориште двора, без иједног испаљеног метка разоружао је цело жандармеријско обезбеђење...

У једном моменту, поручник Костић се нашао под краљевском спаваћом собом, баш када се краљица Драга појавила на прозору тражећи помоћ. Узевши пушку од једног војника, он је пуцао у краљицу и ранио је у десно раме...⁸ Крикнувши, краљица је својим гласом одала официрима у конаку место на којем се била прикрила заједно с краљем...

То што је учинио поручник Костић, што је, пре свега, успео да паралише жандармеријско обезбеђење без иједног испаљеног метка,

7. С. Dumba, Dreibund - und Entente-Politik, Wien 1931, 182 (у даљем тексту - Думба).

8. Државни архив у Бечу, РА XIX, к. 47, извештај 158, А-Ц, од 30. 11. 1903.

треба да је било од одлучујућег значаја за успех напада на двор. Али исто тако од одлучног значаја била је и улога Петра Живковића, која је, међутим, због његовог сукоба са вођством Црне руке у многоме минимизирана, а он сам представљен као кукавица који од страха тобож дуго није могао да откључа главну капију. Уистину, он се показао и присебним и енергичним. Жандармима који су били око њега довикнуо је да је преузео команду над њима, и наредио им затим: „Пушке у шошке и у стражу – марш!“⁹

Краљ Александар није имао оружја уза се. Голорук, у црвеној спаваћој кошуљи, он је покушао да заустави своје убице снажном виком и претњом да ће их све дати повешати...¹⁰

У сусрету са смрћу, краљ Александар понео се храбро. Исто тако храбро се држећи погинуо је и његов први ађутант, генерал Лазар Петровић (Лепи Лаза), који је био ожењен једном сестром краљице Драге. На официра, који је први потегао револвер на краљицу Драгу, генерал Петровић је испалио више метака, ранио га и отео му оружје. Али је убрзо затим био и сам засут правом кишом куршума од осталих официра-завереника...

Како је аустро-угарски посланик изнео у својим мемоарима, на краљицу Драгу, испаљено је 16 хитаца. После тога њено је тело „савим раскомадано“ бајонетима и сабљама. На самог краља Александра, једно кратко време, нико од завереника-јуришника није се усудио да пуца. А онда је, одједном и као по команди, у њега испаљено 20 метака...¹¹

О ономе што се збило у конаку, и како су поступили завереници са краљевским паром, сем аустро-угарског посланика писала су, својевремено, поред других странаца, и двојица Француза – Жан де Бонфон и Андре Баре.

По Бонфовим речима, официри су се према већ мртвим краљевским супружницима понели као варвари. Краљичино тело су окренули тумбе – и распорили. „Свако је забо оружје у њено тело...“¹²

Баре је пак написао, да је краљица Драга била „буквално распорена“ и да је официр, који је то учинио својом сабљом, после свега уз-

9. Милан Ј. Новаковић, Дневник, 8. 7. 1903.

10. Државни архив у Бечу, РА XIX, извештај посланика од 28. 4. 1904.

11. Думба, 178.

12. Види: „Мали журнал“, Београд 19. 2. 1910.

Краљица Драга Обреновић

викнуо: „Ето ти, сад покажи твоје дериште, твог наследника, краво једна!“

Супротно извештају аустро-угарског посланика, у којем се каже да је краљ Александар умро храбро и достојанствено, и краљица с њим, Баре тврди да је краљ Александар, борећи се са смрћу, завапио: „Милост, милост! Поштедите ме...“ Али официри „нису ништа чули“. Њих су биле „опиле јарост, освета и опасност...“¹³

Завереницима није било доста што су измасакрирали тело краља Александра, већ су и један његов портре, из 1891. године, избушили куршумима...

Гола и унакажена, тела краља Александра и краљице Драге су, на послетку, бачена кроз прозор у дворски парк, уз узвике официра – убица: „Тиранин је мртав!“ Ту су она лежала сатима... Најзад су убачена у металне сандуке и, око 11 часова увече (по неким тврђењима 30. маја) једним обичним таљигама, у пратњи одреда жандарма, превежена у цркву Светог Марка. После опела, посмртни остаји краљевског пара спуштени су у гробницу Ане Обреновић, а не у гробницу Сергија, млађег сина краља Милана, како су то неки листови у Београду објавили. Гробница је одмах зазидана и на њу постављена два метална крста са именима покопаних – „Александар Обреновић“ и „Драга Обреновић“.

Осим краља Александра и краљице Драге, у праскозорје 29. маја 1903. године, по старом календару, официри - завереници убили су још и председника владе, генерала Џинџар-Марковића, министра војног Милована Павловића, браћу краљице Драге – потпоручника Николу и Никодија Луњевицу.¹⁴

Наређења да се убију председник владе и министар војни издао је пуковник Машин. Браћу Луњевица треба да је на своју руку побио Војислав Танкосић-Шпиља, један од најбезобзирнијих младих завереника и, потом, чланова Црне руке, кад она буде формирана.

13. Андре Баре (Barré) уживао је велико поверење завереника и имао је могућности да дође до најдетаљнијих обавештења о преврату. Он је био и писац једне запажене брошуре о Босни и Херцеговини под аустријском управом од 1878. до 1903. године. Према сазнању аустроугарског посланика у Београду (Извештај од б. 4. 1906. године, Државни архив у Бечу, IV 760/4) ову брошуру углавном је написао Света Симић, а Баре је само потписао. Из Париза (4 хиљаде примерака) брошура је послата на адресу Српске народне банке.

14. При продору завереника у конак, грешком је убијен потпуковник Михаило-Мика Наумовић, који је и сам припадао завери. - Међу погинулим у овој ноћи, из редова завереника, налазили су се потпуковник Милосав Живановић, капетани Јован Миљковић и Милан Ф. Петровић (Ферто), и поручник Милан Гаговић.

Како је убијен министар војни, Милован Павловић, описао је његов зет, Божидар Јанковић у рапорту од 7. јануара 1910. године.¹⁵ Он је изнео, да је убиству претходио један телефонски позив, тачно у два часа ујутру. На апарату је био потпуковник Петар Мишић. Он је рекао министру да је у вароши „једна мала демонстрација“ и да је његов пук, VI пешадијски пук, по наређењу краља Александра, изишао из касарне. „Једна моја чета је пред вашим станом“.

Сем те Мишићеве чете, пред станом министра војног било се искупило и 10-15 припадника пешадије краљеве гарде.

Кад је Јанковић изишао из куће, да би видео о чему се то ради, притрчао му је пешадијски поручник Милан Маринковић-Пига и уперивши му револвер у груди наредио да се склони у кућу др Рибникара и тамо остане до даљег, ако већ неће да буде убијен. Капетан Михаило Јосиповић-Кића, који је командовао целим одредом, рекао му је пак, да је пала одлука да се убију краљ и краљица и сви министри...

„Познавајући Кићу од раније као обичну пијаницу, али не хрђавог срца, видећи га и сада пијаног, одговорих му да не лупа којешта. У томе и мој таст“, каже Јанковић у свом рапорту, „отвори прозор, појави се и упита: 'Шта хоћете, војници?' – На то је Кића довикнуо војницима: 'Пуцај!'. Војници, који држаху пушке на готовс, осуше паљбу у прозор...“

У свом рапорту, Божидар Јанковић је рекао и следеће:

„Мој таст, као и ђенерали Џинџар-Марковић и Лазар Петровић убијени су по личном наређењу Александра Машина. Та наређења Машин је издао командантима појединих одељења (како их је он тада називао) у присуству свога 'начелника штаба', капетана Ђорђа Остојића (будућег маршала двора српског краља), мајора Миливоја Анђелковића,¹⁶ поручника Александра Грујића¹⁷ и осталих 'команданата одељења', а у згради-касарни-VII пешадијског пука Краља Александра, у канцеларији команданта пука“.

15. Архив Србије, ЛФВДЈ-151. -После преврата Божидар Јанковић је пензионисан, у чину пуковника. Реактивиран је 1912. године. У годинама 1908-1909. био је председник Народне одбране, коју је Црна рука покушала да стави под свој утицај.

16. Миливоје Анђелковић-Кајафа. У ноћи у којој је извршен преврат командовао је јединим батаљоном VII пука. После преврата био је командант VII пука, а затим командант Краљеве гарде.

17. Син генерала Саве Грујића у више махова председника владе - за владавина Обреновића, али и за владавине краља Петра.